

PROFESORICI MENAC S LJUBAVLJU

Poštovani gospodine predsjedniče Akademije, poštovani akademici i akademkinje, uzvanici i uzvanice, cijenjena i draga rodbino!

Akademkinja Antica Menac bila je moja profesorica na Rusistici na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ja sam pak njoj bila učenica, kolegica i prijateljica, kako mi je napisala u posveti darovavši mi knjigu *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima*. Ona je od onih profesora koji ostaju za nas cijeli život profesori. Koliko god takvim profesorima bio bogat životopis i zadivljujuća bibliografija, a akademkinja Menac imala je oboje, pa se u ovakvim prigodama mora o tome govoriti, ne može se u govoru o njima isključiti srce. Zato mi ne zamjerite što ću prvo riječ-dvije o uspomenama.

Za ovom sam govornicom posljednji put govorila jednoga petka navečer, bilo je to 16. studenoga 2001. godine kad sam pred prepunom dvoranom zatvarala znanstveni skup *Dvojezična i višejezična leksikografija*, došavši na čelo Organizacijskoga odbora nakon što nas je njegov predsjednik akademik Rudolf Filipović napustio nepunu godinu prije. U kratkom obraćanju rekla sam da sam sretna jer znam da bi profesor bio jako zadovoljan održanim skupom i na to se dvoranom prolomio neočekivani aplauz. Bio je to aplauz zahvale profesoru i oproštaj s njime. Stojim opet za ovom govornicom i bez obzira na to što osjećam golemu prazninu jer sa svojom profesoricom Menac ne mogu podijeliti neke svoje misli o razgraničavanju frazemske varijantnosti i sinonimije, jer više neću sa Željkom i Dubravkom u Berislavićevoj 15 uživati u razgovoru uz njezine kolače, jer

joj više neću pisati rođendanske čestitke, ali bez obzira na veliku tugu zbog toga, sretna sam jer znam koliko bi joj bilo drago što je s nama i dalje, u našim radovima, u našim razgovorima, u našim srcima. Posljednjih godina razgovore s profesoricom Menac zamijenila su moja pisma koja joj je čitala njezina Mira. U pismu na kraju 2017. godine umjesto čestitke napisala sam, među ostalim, i ovo: „Ostavili ste izvrsnu frazeološku školu. To su tako čvrsti i kvalitetni temelji da je to najvrednije što profesor može postići. Možete biti ponosni na svoje frazeologinje.“ I kad se broj ostvarivih želja jako smanjio, poželjela sam joj samo da lijepim uspomenama nadoknadi nehodno stanje i da svoje mile razveseli osmijehom. I što na kraju ostaje? Ostaju uspomene, a sretni su oni koji imaju bogate i lijepe uspomene kao što ih je imala profesorica Menac i kao što ih imamo i mi koji smo bili povezani s njom na razne načine. Ostali su mnogi nasljednici koji su nastavili na frazeološkim putovima koje je profesorica prokrčila. Ostala je i trajna bezgranična ljubav njezinih kćeri i unuka, njezinih prijatelja i njezinih bivših studenata. Jednostavno, takvi ljudi ne mogu otići zauvijek.

Jednom mi je na pitanje kako zdravlje profesorica odgovorila jednostavnom sjevremenskom rečenicom: „Nepristojno je u ovim godinama govoriti o bolestima.“ Mislim da bi mi i sad sigurno rekla da je nepristojno u ovoj dvorani govoriti o bilo čem drugom osim o znanosti. I bila bi u pravu jer sam s profesoricom najviše razgovarala o jeziku, točnije o leksikologiji i leksikografiji. Kad je pravila mjesta na svojim policama za knjige, spremila je za me upravo ruske leksikološke knjige jer je znala što će me zanimati. Profesorica je recenzirala moje članke u *Filologiji* i knjigu *Od riječi do rječnika*, a ja sam recenzirala njezina dva hrvatska frazeološka rječnika i *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* (2011). Ni njezine recenzije ni moje recenzije nisu bile uobičajene. Danas su se recenzije svele na ispunjavanje formulara, a recenzentski je postupak postao obostrano anoniman, no prije je znao biti obostrano vrlo koristan i poticajan kao što je bio među nama dvjema. Upravo su razgovori o tekstovima koje smo jedna drugoj recenzirale najčvršće obilježili našu suradnju. Primjerice, nakon što je profesorica pročitala moj članak *Broj i rod ispočetka*, sjele smo i ona mi je

na tekstu pokazala: ovo je dobro, ovo treba izmijeniti, a o ovome obje još trebamo razmisliti. U tom se poslu gubio odnos učitelja i učenika pa sam profesorici uvijek mogla slobodno reći što mislim jer je za obje bila važna – samo znanost. Kad me je u pismu u listopadu 2013. godine zamolila da recenziram novi *Hrvatski frazeološki rječnik*, osjećala sam silnu odgovornost jer sam znala da moja profesorica očekuje od mene da vidim ono što nitko drugi ne vidi. Njoj nije bila potrebna recenzija da se zadovolji formalnost, njoj je bilo stalo do drugoga mišljenja. Naime, rječnik je bio tako dobar u svakom pogledu, od obrade do tehničkoga uređenja, da je mogao ići u tisak i bez recenzenata, ali smo se držale one da više očiju više vidi. Obje smo bile zarobljene leksikografijom, svaka na svoj način, ja trideset četiri godine u rječnicima koji u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje nisu nikad izišli, a profesorica s malim suradničkim timovima objavljujući jedan po jedan frazeološki rječnik, i tako njih petnaestak.

Tipološki se ti rječnici mogu podijeliti u dvije skupine. U prvoj je jedan dvojezični opći rječnik i još jedan koji je ostao u rukopisu. U drugoj su frazeološki rječnici koji dalje čine dvije skupine: dvojezični i trojezični te jednojezični. Zanimljivo je da je profesorica svoju leksikografsku djelatnost započela i završila sa po dva objavljena rječnika u istoj godini. Započelo je 1979. godine kada je u izdanju Sveučilišne naklade Liber u suautorstvu s Allom Koval profesorica Menac objavila dvosmjerni *Ukrajinsko-hrvatsko ili srpski rječnik*. Budući da je u to vrijeme postojao samo lektorat ukrajinskoga jezika, koji se održavao svake druge godine, i da dotad nije bilo ukrajinskih rječnika, taj je rječnik bio pionirsko djelo koje je zapravo odškrinulo vrata budućemu utemeljenju studija ukrajinistike. S grupom suautora Antica Menac objavila je iste, 1979. godine prvi dio, a iduće i drugi dio velikoga *Rusko-hrvatsko ili srpskoga frazeološkoga rječnika*, još jedno pionirsko djelo. U ono se vrijeme frazeologija tek počinjala osamostaljivati kao jezikoslovna disciplina, za što je zaslužna upravo Antica Menac, a rječnik je tomu uvelike pridonio jer su se prvi put na jednom mjestu našli mnogi hrvatski frazemi kao ekvivalenti ruskima. Bio je to i vrlo koristan priručnik ne samo u nastavi nego i prevoditeljima.

Premda je velik poticaj za razvoj hrvatske frazeologije dao Josip Matešić sa svojim člancima i frazeološkim rječnikom, objavljenim 1982. godine, dvojezični je frazeološki rječnik bio prvi veliki frazeološki rječnik u nas. Bio je to početak objavljivanja u suautorstvu niza frazeoloških rječnika, ali i početak razvoja bogate hrvatske frazeografije koja nas sve ove godine malo-malo iznenadi nekim novim rječnikom. Za filološke je studije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, ali i drugdje, dragocjena serija malih frazeoloških dvojezičnih i trojezičnih frazeoloških rječnika koju je 1985. godine profesorica Menac pokrenula u Zavodu za lingvistiku. Tim je rječnicima profesorica Menac bila urednica, autorica predgovora te suautorica. U frazemskom odnosu s hrvatskim, kao polaznim jezikom, našli su se u tim malim frazeološkim rječnicima ciljni jezici talijanski i francuski te, razumljivo, slavenski jezici: ruski, ukrajinski, slovenski, češki, slovački i poljski. Dvojezičnu frazeografiju profesorica je zaokružila kao suautorica *Hrvatsko-ruskim frazeološkim rječnikom* (2011). Dobro znanje jezika, među ostalim, mjeri se i poznavanjem njegove frazeologije jer se gramatika mnogo prije i lakše svlada nego frazeologija nekoga jezika. Predgovori koje je profesorica pisala prave su male znanstvene frazeološke studije, a objašnjenja kako se služiti rječnikom vrlo koristan vodič za uporabnike, ali i za leksikografe u njihovu koncipiranju novih rječnika. Profesorica nije samo bila suautorica velikoga broja rječnika, ona je što redigirala, što uredila ukupno jedanaest rječnika, ali je u planu imala još neke. U tom bogatom nizu zadnja su dva rječnika izišla 2014. godine kad je ona imala već devedeset dvije godine, ali nitko od nas nije mislio da za tri godine neće izići još jedan jer je i u toj dobi bila puna intelektualne svježine, stvaralačke kreativnosti, ali i sasvim dobre fizičke kondicije.

Kad se osvrnemo na sav taj golemi leksikografski rad, moramo zaključiti da bi samo on bio dovoljan da ispuni jedan radni vijek, a on je tekao usporedo uza svu bogatu nastavničku, znanstvenu i ostalu djelatnost. Profesorica je tako ne samo utemeljiteljica zagrebačke frazeološke škole nego i utemeljiteljica hrvatske frazeološke radionice iz koje su izišli mnogobrojni rječnici. Premda su ti rječnici suautorska djela, nema sumnje

da je profesorica Antica Menac desetljećima bila *spiritus movens* cjelokupne frazeološke i frazeografske aktivnosti. Jednako se to sad može reći i za nasljednicu Antice Menac profesoricu Željku Fink Arsovski, koja je, otišavši u mirovinu, ostavila cijelu školu mladih frazeologa. Obje su profesorice ispunile svoju znanstvenu i nastavničku misiju tako da je zahvaljujući njima danas zagrebačka frazeološka škola u sigurnim rukama. Za svakoga je profesora najveći uspjeh kad ostavi iza sebe zrelu „svoju djecu“, svoje dostojne nasljednike, koje je osposobio da samostalno krče svoje putove kroz znanost.

Iz plodne frazeografske radionice posebno bih istaknula četiri frazeološka rječnika, dva jednojezična rađena na suvremenoj književnosti i dva dijalektna, splitska. Kao nadgradnja na opći rječnik frazeološki je rječnik potreban svakoj sredini. U vremenu sve većega osiromašivanja leksičkoga fonda mladih i velikoga utjecaja engleskoga jednojezični frazeološki rječnik čuva od zaborava frazeme kao stilski najobilježenije jezične jedinice. I ne samo to. „Svaka nacionalna frazeologija donosi svjedočanstva o povijesti, zemljopisu, načinu života i karakteru ljudi koji su je stvarali“ (predgovor u *Hrvatsko-ruskom frazeološkom rječniku*). U mnogim se starijim hrvatskim rječnicima nalazi dosta frazema, posebno je bogat frazemima *Gazophilacium* Ivana Belostenca (1740), a svi suvremeni opći jednojezičnici tako su koncipirani da na kraju rječničkih članaka imaju frazemski blok, no tek je 2003. godine izišao *Hrvatski frazeološki rječnik*, koji je prvi jednojezični hrvatski frazeološki rječnik. Osim što je prvi, taj rječnik ima veliko značenje u hrvatskoj leksikografiji jer je visoko podignuo ljestvicu u primjeni jezikoslovnih spoznaja i u frazeografskoj obradi.

U ocjeni bilo kojega rječnika najprije se gledaju kriteriji za izbor natuknica i kako su one obrađene. Autori rječnika Antica Menac, Željka Fink Arsovski i Radomir Venturin upravo su to oboje riješili na najbolji način. Norma u frazeologiji nije jednaka kao u standardnom jeziku jer nije kodifikacijska, nego je upotrebnost, što znači da u rječnik ulaze jednako, primjerice, knjiški (*kvadratura kruga*, *dolina suza*), žargonski (*biti u bedu*, *imati žnoru*) i kolokvijalni (*ko bog*, *lova do krova*) frazemi, odnosno u

frazeologiji je normativno ono što je ustaljeno. Stoga su autori rječnika kao kriterij za izbor uzeli frekventnost, prihvaćenost u suvremenom govoru određivši 1945. godinu kao donju granicu potvrđenosti, a izostavili nerazumljive, slabo upotrebljavane, vulgarne, uzvišeno intonirane frazeme te time odredili normativnost u frazeološkom rječniku. Isti je tročlani autorski tim objavio 2014. godine novi *Hrvatski frazeološki rječnik*, opsežan i metaleksikografski izbrušen do najmanje sitnice. Rječnik je u potpunosti usklađen s najnovijim načelima frazeografske teorije, a u obradi frazemske polisemije, homonimije i konverzije korak je ispred postojećih frazeoloških rječnika u svijetu. Metajezik je uzoran, što dobro ilustrira predgovor kojim je korisnik uveden u svijet frazeologije. Iako je pisan vrlo stručno, njegov je jezik jednostavan i razumljiv i nejezikolovcu pa se lako može naučiti što je frazem i kako ga razlikovati od višerječnih leksičkih jedinica. Kratkim i vrlo informativnim uputama o služenju rječnikom uspostavljena je veza između autora i uporabnika rječnika. Rečeno je sve što je potrebno da bi se čitatelj lakše snašao u traženju frazema, odnosno da bi znao pravilno iščitavati rječnik.

Riječ je o djelu vrhunskih frazeoloških stručnjaka, što se vidi iz svakoga retka. Ono je rezultat njihova znanstvenoga bavljenja frazeologijom i frazeografijom. Rječnik je nezaobilazan priručnik mnogima, i izvornomu govorniku, a pogotovo onomu koji uči hrvatski jezik kao strani. Budući da se u hrvatskom jezikoslovlju sve više mladih znanstvenika zanima za frazeologiju, rječnik je postao njihov vodič u tu znanstvenu disciplinu. Na kraju, od njega koristi imaju i autori novih rječnika, pogotovo objasnidbenih i dvojezičnih, jer iz njega mogu ne samo crpsti građu nego mogu valjano obraditi frazeme, što dosad nije bio čest slučaj. Ako se otvori bilo koji suvremeni opći hrvatski rječnik, vidljiv je nedostatak kriterija za obradu frazema počevši već od toga pod kojom su natuknicom obrađeni, ali i od nejasnih granica što je uopće frazem, npr. u jednom je rječniku *amo-tamo* prilog, a u drugom je frazem. Nakon ovoga rječnika takvih leksikografskih propusta ne bi više smjelo biti. *Hrvatski frazeološki rječnik* po svojoj osmišljenosti, sustavnosti, temeljitosti, koherentnosti, tehničkoj ujednačenosti

te primjeni valjanih frazeografskih kriterija pokazuje da je riječ ne samo o prijeko potrebnoj vrsti rječnika nego i o vrhunskoj leksikografskoj tvorevini koja uvelike pomaže leksikografima da bolje obrade frazeme u općim rječnicima.

Rječnik je uzoran primjer kako sve vrste zagrada i tipovi slova mogu imati maksimalnu funkcionalnost te su njime postavljene granice između obveznih i fakultativnih sastavnica frazema te između sastavnica i kolo-kata, koje u većini suvremenih objasnidbenih rječnika nisu uopće jasne. Najjači dojam ostavlja dosljednost obrade koja se rijetko viđa ili gotovo ne viđa u hrvatskoj leksikografiji s obzirom na to da je upravo dosljedna nedosljednost često glavno obilježje mnogih hrvatskih rječnika, npr. različita obrada brojeva *tri* i *četiri* te *troje* i *četvero*, ili različita obrada strukturno jednakih frazema, npr. obrađeni su pod objema sastavnicama *okrenuti list*, pod glagolskom natuknicom *okrenuti karte* te pod imeničnom natuknicom *okrenuti kabanicu*. *Hrvatski frazeološki rječnik* konačno je uveo red u obradu frazema pa se više ne bi smjeli u drugim rječnicima naći slični primjeri nedosljedne obrade frazema.

Profesorica je Menac bila velika znanstvenica koja je i u visokim godinama znala otvarati važna jezikoslovna pitanja, kao što su jezične jedinice tipa *amo-tamo*, *zbrda-zdola*, koje su se „u razna vremena i u raznim pravopisima različito bilježile, pa se mogu i različito razvrstavati“, i koja je uz to bila spremna usvajati nove znanstvene spoznaje i dograđivati, primjerice, definiciju frazema ili nadnatuknički niz. Obično se smatra da nitko ne čita predgovore, ali su autori *Hrvatskoga frazeološkoga rječnika* dobro znali da ću kao recenzentica obaju rječnika posebnu pažnju posvetiti upravo predgovoru. Zapela sam na definiciji frazema jer se pod njom mogla naći i leksikalizirana sveza *lijepa kata* koja je desemantizirana i okamenjena kao i frazem, a značenje obiju sveza nije zbroj značenja njihovih sastavnica pa je granica među njima vrlo tanka. Profesorica nije znala koji je to cvijet, ali je odmah razumjela što me muče te je svoju definiciju proširila tako da više nije obuhvaćala i višerječnice tipa *lijepa kata*. Namjeravala sam joj odnijeti buket lijepih kata, ali je vrijeme bilo nemilosrdno, proletjelo je prebrzo, pa sam joj u pismu na kraju 2017. godine, kad je već bila prikovana za krevet,

napisala: „Ostala sam Vam nakon našega razgovora o razgraničavanju frazema i ostalih sveza tipa *lijepa kata* dužna buket lijepih kata jer niste znali koje je to cvijeće. Od ove sam školske godine nakon 46 godina staža u mirovini pa se malo čudno osjećam pišući Vam jer u meni još čuči studentica koja se s ljubavlju obraća svojoj profesorici.“

Razgovori s profesoricom o leksikologiji i leksikografiji bili su jako inspirativni jer se profesorica nikada nije zaklanjala iza svoga neprikosnovenoga autoriteta, jer je znala saslušati argumente, ali i suprotstavljati se protuargumentima. Njezinu spremnost da poboljšava rječnik dobro ilustrira podatak o dopunjavanju kriterija za nadnatuknicu. Mnogi rječnici nemaju jasne kriterije za homonimne natuknice pa se u *Hrvatskom frazeološkom rječniku* konačno po obradi razlikuju kao nadnatuknice: homofonski homogrami (istozvučne istoslovnice) koji pripadaju dvjema vrstama riječi, tip ZLO (imenica), ZLO (prilog); heterofonski heterografi (raznozvučne raznopisnice) koji pripadaju istoj vrsti riječi, tip PÀRA i PÀRA, ili različitoj vrsti, tip PRÁVO i PRÀVO, te homonimi koji su obrojčani, npr. KRILO¹, KRILO², što je s leksikološkoga stajališta jedino ispravno. I druga novina u tom rječniku, koja je velik pomak u frazeografiji općenito, jest obrada konverzije. Konverzija je frazemskih sastavnica u profesoričinim rječnicima već prije priznata (npr. poimeničenje: *imati tri čiste*), ali je i konverzija frazema načinom obrade u drugom *Hrvatskom frazeološkom rječniku* odvojena od polisemije, prvi put uopće u frazeografiji. Frazemi nastali konverzijom imaju, kao i frazemski homonimi, jednake izraze, ali imaju različita kategorijalna značenja te zajednička značenjska obilježja jer između njih postoji motivacijska veza, jedan je motivirajući, a drugi je motiviran, npr. frazem *za pet* ‘izvrsno, odlično’ motiviran je frazemom *za pet* ‘izvrstan, odličan’.

Oba su *Hrvatska frazeološka rječnika* velik prinos hrvatskoj leksikografiji jer mogu poslužiti kao uzorak kako se rječnici mogu stvarati primjenom jezikoslovnoga znanja i bez metode „copy and paste“. Oni po svojoj koncepciji, po sustavnosti i dosljednosti obrade, po uloženom golemom jezikoslovnom znanju svojih autora odskaku svojom vrsnoćom od mnogih hrvatskih

rječnika. Svojim znanstvenim istraživanjima i frazeološkim rječnicima Antica Menac postala je vodeći frazeolog i frazeograf u Hrvatskoj, a to se danas može ustvrditi i za njezinu nasljednicu Željku Fink Arsovske.

Dijalektni rječnici svih tipova, pa tako i frazeološki, imaju kulturološku vrijednost jer su čuvari leksičkoga blaga kojemu prijeti zaborav. U suautorstvu s Mirom Menac-Mihalić profesorica je Menac objavila 2011. godine knjigu *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, koja je dragocjen prilog i hrvatskoj dijalektologiji i hrvatskoj frazeologiji. Rječnik je nastao na osnovi građe koju su terenskim istraživanjem skupili ispitivači i među starijim, *fetivim* Splićanima, a i među mlađima. Svaki je frazem oprimjeren akcentiranim rečenicama u kojima se on upotrebljava pa je uz poglavlje o fonetsko-fonološkim obilježjima splitskoga govora to vrijedan dijalektološki prinos. U knjizi je nekoliko rječnika, glavni sadrži oko tri tisuće splitskih frazema, zatim je rječnik sinonimnih frazema te dva rječnika manje poznatih riječi u rječniku frazema: splitsko-standardnohrvatski i standardnohrvatsko-splitski. Knjigu zaokružuje bogat popis literature pa time upotpunjuje njezinu znanstvenost. Nastavak suradnje dviju znanstvenica urodio je još jednom izuzetnom knjigom: *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita*. Njome su „uhvaćeni“ frazemi splitskoga talijanskoga govora koji je pred nestajanjem. Ta je knjiga objavljena 2014. godine, dakle iste godine kad i novi *Hrvatski frazeološki rječnik*. Rijetko je tko bio toliko plodan u poznim godinama kao što je bila profesorica Menac. Iduće smo godine u siječnju u njezinu stanu proslavili objavu obaju rječnika uz slatan kolač koji nam je ispekla i uz planove za nastavak leksikografskoga rada.

Dosta radova Antice Menac sadrži leksikološke prinose koji bi se mogli označiti kao leksikografska građa za neke tipove lingvističkih rječnika, primjerice rusizmi u hrvatskom, anglizmi u hrvatskom i ruskom itd.

Akademkinja Antica Menac nije fizički među nama. Na početku prve godine pandemije virus je za nju bio koban. Koliko god nam teško padala izoliranost u pandemijsko vrijeme, naučili smo da fizička udaljenost stvara neke druge vrste bliskosti, naučili smo više cijeniti ono dobro što smo imali, naučili smo živjeti i sa sjećanjima, a i od sjećanja. Vjerujem da će

profesorica Menac ostati u srcima ne samo svojih kćeri i unuka nego i u srcima mnogih koji su imali čast poznavati ju, vjerujem da će i dalje biti uza svoje frazeologe i na raspravama o projektima, i pri pisanju znanstvenih radova, i pri izradi doktorskih radova, a pogotovo će biti uz autore novih frazeoloških rječnika. Svako otvaranje njezinih rječnika ujedno je i druženje s njom. Profesorica je bila jednostavna, topla, pristupačna osoba, nije bila sklona velikim riječima, pa je dovoljno reći samo običnu riječ iz srca: *Cnacubo!* Hvala! Hvala našoj dragoj profesorici, našoj mami Menac, kako smo ju međusobno nas tri – Dubravka, Željka i ja – zvale, hvala za sve ono čime nas je godinama obilato darivala, hvala za sve znanje, ali i za ljudsku toplinu, hvala i za sve nadahnuće koje nam je ostavila za budućnost.